

## **Zorg met aandacht en toewijding - over de presentiebenadering**

### **Doortje Kal**

1. Wat houdt de presentiebenadering in
2. Betekenis voor degene die lijdt aan een psychiatrische aandoening
3. Betekenis voor familie en andere naasten
4. Betekenis voor de ggz
5. Betekenis voor de samenleving.

### **Presentie kan worden samengevat als het aangaan van een zorgzame betrekking.**

Andries Baart ontwikkelde de presentietheorie vanuit onderzoek naar de werkzaamheid van het oude-wijkenpastoraat. Op zoek naar de essentie van het werk van de pastores ontdekte hij dat hij 'met verkeerde ogen' keek; hij zocht naar *problemen* die door de pastores opgelost werden, hij keek of ze wel volgens een bepaald *plan* werkten en volgens *effectief* gebleken methoden. In zijn bijna duizend bladzijden tellende boek toont hij duidelijk aan dat het werk van de pastores, hoe zinvol ook, in geen enkele theorie lijkt te passen. Baart zette zich om die reden aan het ontwerpen van een nieuwe theorie: een theorie van de presentie. Baart heeft een theorie willen ontwerpen die vaststelt wat de betekenis is van 'er te zijn' voor iemand (Baart 2001).

Presentie is er-zijn-voor-de-ander, alles draait om de goede en nabije relatie, om zorg, om de waardigheid van de ander, om de basale act van erkennen zodat de ander – hoe gek, hoe anders ook – steeds voluit in tel is, om verhalen, om nauwgezette afstemming op de leefwereld, om de onopgeefbare wil het beste van zijn of haar mogelijkheden waar te laten worden en niemand ooit af te schrijven, om een soort voorzichtige traagheid en een zogeheten 'latende modus' die ruimte geeft aan wat zich niet maken of afdwingen laat (Baart, 2002).

### **1 Wat houdt de presentiebenadering in?**

De nabije en betrokken zorg die de presentiebenadering voorstaat, is er expliciet op gericht de kloof tussen de bureaucratische systeemwereld van veel voorzieningen en de vaak chaotische leefwereld van kwetsbare mensen te overbruggen. Die overbrugging begint met een bewustzijn bij de professional van het eventuele bestaan van die kloof. Dat bewustzijn komt tot uitdrukking in de volgende twee aspecten: a) de professional erkent dat het probleem waar de cliënt mee komt voor hem of haar belangrijk is, ook als dat voor de professional niet meteen duidelijk is; b) de professional laat zich persoonlijk en direct aanspreken; hij is er zich van bewust dat hij het contact met de wereld vormt bij wie de cliënt steun zoekt. Voorwaarde om de cliënt nabij te komen is dat de hulpverlener door tracht te dringen in de werkelijkheidsbeleving en situatiedefinitie van de betrokkene.

Baart onderscheidt in dit proces verschillende dimensies, waarvan ik er vijf noem:

- (1) Er wordt gezocht naar de positieve kant van een marginale of alternatieve levensstijl; het gaat erom het vitale, dat wil zeggen het onder bepaalde omstandigheden redelijke karakter ervan, te herkennen. In beginsel heeft het gedrag of de leefstijl betekenis voor de cliënt - ook al zijn de gevolgen op den duur misschien heel ongewenst. Als deze betekenis niet wordt gezien kan men niet goed helpen
- (2) De professional is zich bewust van het gevaar dat dreigt wanneer mechanismen van uitsluiting en vernedering, door hem voortgezet worden. Misschien is eerdere uitsluiting juist

reden voor de komst van de cliënt. Veel vragen om hulp van kwetsbare groepen ontstaan door een eerder niet geslaagd hulpaanbod.

(3) De beroepsbeoefenaar is er zich van bewust dat het behoud van een van wezenlijke betekenis is voor zijn cliënt, voor zijn zelfgevoel en daarmee voor zijn identiteit. Het contact moet erop gericht zijn de eigenwaarde en het zelfbeeld van de cliënt te versterken.

(4) De professional is gevoelig voor keerpuntenvaringen, dat wil zeggen ervaringen die een positieve wending in het leven van de cliënt (kunnen) markeren. Hij herkent ze, probeert ze zo mogelijk op te roepen, de voorwaarden ervoor te bevorderen en een beginnende ommekeer te ondersteunen. Andersom is het signaleren van negatieve keerpunten - de val naar beneden - essentieel, evenals het signaleren van al die omstandigheden die een negatieve carrière of een doodlopend traject doen voortduren. (Hier komt ook de politiek om de hoek kijken.)

(5) De presentiebeoefenaar stelt zich op als sociale hulpbron of - als men zelf niet die hulpbron kan zijn - als hulpmiddel om sociale of culturele hulpbronnen te bereiken.

Presentiebeoefenaren proberen er aldus te zijn voor hun cliënt.

De presentiebeoefenaar accepteert het verhaal van zijn cliënt zoals dat wordt verteld. Zijn of haar werkelijkheid telt - hoe vreemd of onbegrijpelijk ook. De presentiebeoefenaar spreekt geen oordeel (of vooroordeel) uit, maar laat zich evenmin overweldigen door de verhalen. Men zet op den duur hoogstens andere verhalen ernaast, waardoor het perspectief van het eerste verhaal kan verschuiven. Het contact is erop gericht de eigenwaarde en het zelfbeeld te versterken en te laten merken dat de ander ertoe doet. De presentiebeoefenaar maakt ruimte; ruimte die niet wordt bezet door 'een systeem', de bureaucratie van de instelling of wat dies meer zij.

De presente hulpverlener stopt - anders dan vaak wordt gedacht - de cliënt niet in een (passieve) slachtofferrol; geprobeerd wordt juist de voorwaarden te scheppen zodat de cliënt als actor - als handelend persoon - kan verschijnen. De presente hulpverlener probeert de cliënt te ondersteunen in het maken van een nieuw verhaal over zichzelf, een perspectief te creëren op een vernieuwde voortzetting van het leven. Hij helpt bij het vinden, expliciteren, koesteren en ontwikkelen van eigenwaarde. Hij weet dat zelfwaardering en waardering door anderen nauw met elkaar verweven zijn.

De presentiebeoefenaar is trouw en trouw biedt troost. Men maakt plaats voor verdriet en dat is troostend. Het gaat er bij presentie niet om de kwetsbaarheid te bestrijden, maar present te zijn en bij het lijden te (kunnen) blijven. Daarmee laat presentie iets zien dat van bijzondere waarde is: ruimte voor 'anders zijn', een plek waar men zich kan laten zien zoals men is en waar iemands verhaal mag klinken.

## **2. Betekenis voor degene die lijdt - Radicale aansluiting**

Instellingen staan de laatste decennia meer en meer in het teken van vermarkting en verzakelijking, protocollering en standaardisering. Bureaucratisering strijdt met gastvrijheid, bij het aansluiten bij iemand zoals hij is. Bij presentie draait alles om aansluiting; aansluiting om uitsluiting en daarmee isolement tegen te gaan. Aansluiting om mensen aanknopingspunten te bieden en in de gelegenheid te stellen maatschappelijk te participeren naar eigen wensen en vermogens.

Om bij hun cliënten aan te sluiten is het nodig dat professionals een 'nabije relatie' aangaan. De professional sluit aan door zorg te hebben voor (ik noemde het al) de waardigheid van de ander zodat de ander - hoe anders ook - steeds voluit in tel is. Hij sluit aan door de onopgeefbare wil het beste van iemands mogelijkheden waar te laten worden en niemand af te schrijven. Om aan te sluiten bij de cliënt is tijd nodig; tijd om vertrouwen te winnen, tijd om

trouw te kunnen zijn, langdurig te investeren, de ander te leren kennen, uit te zoeken wat de ander zou kunnen bedoelen, verlangen, betekenen. Als de professional wil aansluiten gaat hij uit van het ritme en de plek van de ander, ook als die chaotisch en onvoorspelbaar zijn.

*In Een theorie van de presentie* beschrijft Baart hoe zwakstaande mensen die steun zoeken zich niet kunnen laten zien zoals ze zijn, maar in plaats daarvan in een taal die niet de hunne is, een verwrongen en onvolledig beeld van zichzelf en hun vragen (moeten) geven. Het lukt iemand vaak niet om in de gegeven setting tot bestaan te komen. De hulpzoeker kan zich vaak niet op de juiste wijze uitdrukken. Kern van het probleem is dat degene die contact zoekt in het proces van de ontmoeting 'nog moet worden'. Erkenning is dan de kernwaarde, laten merken dat hij of zij ertoe doet. Door aandacht voor iemand die - in de woorden van Baart - 'ik' kan/mag zeggen en voor wie ruimte wordt gemaakt in zijn eigenheid, wordt een persoon 'gecreëerd'. Het zij hier benadrukt hoe voor deze 'subjectwording' het hele verhaal van de ander in het contact centraal moet staan. Het verhaal van de cliënt omvat meer dan een medisch, gedragswetenschappelijk, juridisch of financieel dossier - dossiers waarvan de professional (of het systeem) de hoofdauteur is. Het gaat erom de cliënt hoofdauteur van zijn verhaal te laten zijn.

(NB in de film *Gekkenwerk - HEE in de psychiatrie* benoemen vertegenwoordigers van de herstelbeweging regelmatig uit eigen ervaring de onnoemlijke frustratie van hulpverleners op opnameafdelingen die er *niet* voor hen waren, in wezen niet present waren.)

### 3. Betekenis voor de familie en naasten

Presente hulpverleners zijn niet alleen present voor hun directe cliënten, maar ook voor diens omgeving. De hulpverlener moet de gelegenheid hebben om aandacht te geven aan de mensen die om de ongewone ander heen staan zoals diens familie. Hulpverleners knippen de cliënt te vaak uit hun context. Presentie pleit voor integraal werken, werken met grotere eenheden, over de grenzen heen van allerlei formele indelingen en afbakeningen; ze pleit voor bij elkaar mogen houden van wat bij elkaar hoort. Het gaat om de toegankelijkheid, de aanclambaarheid van de werker, ook door derden. En daarbij heeft zij oog voor de kwaliteiten van deze anderen. De presentietheorie kan dus niet alleen helpen om het professionele afgestemd-raken-op-de-ongewone-ander te bevorderen, ze wil er ook zijn voor de sociale omgeving zodat deze op zijn beurt present kan zijn en blijven voor de ongewone ander. Dat vergt van de beroepskracht een brede focus, aandacht en ruimte voor méér dan de cliënt en het gespitst zijn op de eigen kwaliteiten en potenties van die omstanders. De krachten en mogelijkheden schuilen beslist niet alleen of zelfs maar voornamelijk in het professionele. Net als de herstelbeweging pleit ook de presentietheorie voor erkenning van de ervaringskennis van cliënten en familie en wijst ze op de eenzijdigheid van de zgn. harde bijv. biomedische kennis<sup>1</sup>.

De presentiebenadering lijkt aldus haaks te staan op de wereld van het professionele regime, vol als die zit met vakregels en beroepscode. Deze regels en codes leiden immers vaak tot afstandneming en verwaarlozing, formalisme en omslachtigheden, ongestuvige bejegenvormen. Toch kan men ook in de meer calculerende termen van het management zich afvragen of er met de presentiebenadering niet veel te winnen valt:

1. ik noemde al de verdubbelde presentie: als door presentie van de hulpverlener privé en publieke omgeving presenter kunnen zijn kan dat veel 'hulp'vragen schelen;
2. als men op het juiste moment er is voor de ander werkt dat preventief; veel hulpvragen duren voort omdat ze niet serieus worden genomen;

3. Een integrale generalistische benadering is uiteindelijk meer effectief dan in het steeds specialistischer denken wordt gesuggereerd.

#### **4. Betekenis van presentie voor de ggz. Wat doet presentie met de werkers?**

Raken de werkers door de heel persoonlijke werkwijze, zoals de presentietheorie die voorstaat, niet sneller burn-out? Het lijkt erop dat burn-out eerder door een teveel aan bureaucratie wordt veroorzaakt. Bureaucratieën worden niet bevolkt door aanspreekbare personen, maar door anonieme procedures en protocollen. Dat is niet alleen erg voor de cliënten, maar net zo zeer voor de werkers. Betrokkenheid en emoties worden in een bureaucratie niet als bronnen van kennis, maar als storingen en inferieure wetenschap beschouwd. Het is hierdoor dat werkers afgebrand raken. Het weg moeten filteren van het persoonlijke en het je af moeten sluiten van jezelf als hulpbron, vormt een obstakel voor een zelfzorgende houding. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat een 'persoonlijke hulpverlening' (gericht op de persoon van de ander en zijn context en met een persoonlijke inzet) zoals door de presentiebenadering wordt beoogd, het werkplezier juist doet toenemen. Op voorwaarde dat het management van de organisatie deze werkwijze ondersteunt en zich inspant de medewerkers zelf ook subjectiverend tegemoet te treden.<sup>ii</sup>

#### **5. De betekenis van de presentiebenadering voor de samenleving**

Baart laat in zijn onderzoek zien hoe de hulpverlening en heel onze samenleving doortrokken is van een ideologie van maakbaarheid. De door Baart onderzochte pastores in 'oude wijken' merken dat 'het maken' regelmatig niet lukt.

Baart zet tegenover de maakbaarheids-ideologie de 'tragische benadering'. Hij stelt dat er sprake is van een 'vlucht uit de tragiek'. Hoe meer onze samenleving wordt beheerst door 'het kunnen' en hoe meer we kunnen, hoe schrijnender alles wordt ervaren wat we niet kunnen. Baart pleit voor troosten op de weerloze, niet makende manier. Niet de bestrijding van gebrokenheid schept zin, maar de concrete, actieve toewijding aan die fragiliteit. De maakbaarheidscultuur volstaat niet, al was het maar omdat veel leed en lijden niet kunnen verdwijnen en de leugenachtigheid dat het wel zo zou zijn, ze slechts vergroot. Het present zijn in een context van lijden is belangrijk. Dat is troost, zegt Baart. Troosten is op die manier ook een vorm van handelen. De dominante opvatting van handelen is evenwel het maken van een nieuwe situatie en met overmoed elimineren van wat zich aan storingen voordoet. Het handelen van presentiebeoefenaren - Baart noemt dat het 'handelen op de tragische manier' - staat maatschappelijk niet in hoog aanzien. Binnen het marktdenken is er niet echt plaats voor. Presentiebeoefenaren opereren in een ander register. Er is nauwelijks taal om het dienen van het meer mens worden uit te drukken. Baart heeft daaraan met zijn theorie van de presentie een bijdrage willen leveren.

Dank voor uw aandacht!

## Literatuur en verwijzingen

Andries Baart, Een theorie van de presentie, Lemma, 2001

Andries Baart, Meer gelijk dan eigen. De betekenis van de presentiebenadering voor de vermaatschappelijking, in: D.Kal (red.) Minoes, burgerschap, presentie. Teksten over kwartiermaken. Conferentiebundel rond het proefschrift Kwartiermaken van Doortje Kal, Actioma-Bericht 2002/2

Andries Baart, Jolanda van Dijke, Marjanneke Ouwerkerk, Elly Beurskens, Buigzame zorg in een onbuigzame wereld. Presentie als transitiekracht, Boom Lemma 2011

Zie ook [www.presentie.nl](http://www.presentie.nl) !

Op [www.kwartiermaken.nl](http://www.kwartiermaken.nl) is bij publicaties een rubriek 'presentie' te vinden. Vrijwel alles in onderhavige lezing komt uit door mij geschreven eerdere artikelen (meestal ook weer gebaseerd op lezingen).

In mijn proefschrift *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond* (4e druk 2012) is vooral in de hoofdstukken 5 en 6 presentie een belangrijke referentie.

In het boek *Meedoen gaat niet vanzelf. Kwartiermaken in theorie en praktijk* van Doortje Kal, Rutger Post en Gerda Scholtens (Uitgeverij Tobi Vroegh 2012) klinkt - naast het hoofdstuk dat erover gaat - door het boek heen de relatie tussen kwartiermaken en presentie door.

---

<sup>i</sup> Vergelijk ook de voorkeur voor kwalitatief onderzoek met diepgaande analyse van een enkele casus, bijvoorbeeld in Baart e.a. 2011

<sup>ii</sup> Jean Pierre Wilken, lector zorg, participatie en support, richt in zijn proefschrift *Recovering care. A contribution to a theory and practice of good care*, SWP, 2010 aandacht op de relatie herstel en presentie. Op Hogeschool Utrecht is dat in de mensgerichte beroepen tot uitgangspunt gemaakt. Een Nederlandse samenvatting van zijn proefschrift is te vinden op [www.kwartiermaken.nl](http://www.kwartiermaken.nl) (Het bijzonder lectoraat kwartiermaken maakt onderdeel uit van het lectoraat van Jean Pierre Wilken.)